

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 34.01

Барабаш О. О.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Національного університету «Львівська політехніка»*

ПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА: ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВЦІВ

GOOD BEHAVIOR: INTERPRETATION OF FOREIGN SCIENTISTS

У статті проаналізовано підходи до розуміння сутності явища правомірної поведінки зарубіжними науковцями. Визначено, що зарубіжні науковці виокремлюють дві основні причини здійснення людиною правомірної поведінки.

Ключові слова: поведінка людини, правомірна поведінка, злочинна поведінка, просоціальна поведінка, антисоціальна поведінка.

В статье проанализированы подходы к пониманию сущности явления правомерного поведения зарубежными учеными. Определено, что зарубежные ученые выделяют две основные причины совершения человеком правомерного поведения.

Ключевые слова: поведение человека, правомерное поведение, преступное поведение, просоциальное поведение, анти-социальное поведение.

In the article the approaches to understanding the essence of the phenomenon lawful conduct foreign scientists. Determined that foreign scientists have identified two main reasons for the implementation of human lawful behavior.

Key words: human behavior, good behavior, criminal behavior, social behavior, antisocial behavior.

Вступ. На сучасному етапі розвитку українського суспільства особливої актуальності набуває проблема правомірної поведінки. Це пов'язано з тим, що в суспільстві спостерігається розрив між проголошеними Конституцією України правовими принципами поведінки і втіленням їх у системі позитивної нормотворчості та практичній реалізації, що викликає напругу в суспільстві, підживлює джерела протиправної поведінки. Вважаємо, що для створення сприятливого середовища людям з метою вибору ними соціально-орієнтованого вектору (правомірної поведінки) необхідно повною мірою розуміти сутність явища правомірної поведінки.

Метою статті є дослідження розуміння сутності правомірної поведінки іноземними науковцями.

Результати дослідження. Багато зарубіжних учених (Г. Айзенк, А. Бандура, Х. Закс, Дж. Коен, Р. Мертон, Дж. Мілер, О. Ранк, Е. Сатерленд, А. Треслер, С. Хірши та ін.) свого часу досить усебічно підійшли до розгляду проблеми злочинності та злочинної поведінки, а також усього того, що з нею пов'язано. Водночас, розглядаючи протиправний аспект поведінки людини, залишився поза увагою її правовий аспект. У зв'язку з цим американський учений Е. Берджес зазначає, що, мабуть, простіше стати злочинцем, ніж перестати бути ним, легше пояснити чинники, через які людина стає злочинцем, ніж визначити чинники, які справді впливають на її реабілітацію [1, с. 444].

Для всебічного аналізу поняття правомірної поведінки вважаємо за необхідне дослідити її визначення, запропоновані іноземними науковцями.

Так, М. Фуко одним із перших спробував визначити філософський аспект правомірної поведінки людини. Він зазначає: «Щоб отримати гарного робіт-

ника та законослухняного громадянина, «стикувати» його з іншими подібно добре діючій машині, необхідно розписати всі його характеристики» [2, с. 58].

У зарубіжній науковій думці існує два основних підходи до проблеми правової (правослухняної) поведінки. Відповідно до першого причиною того, що люди дотримуються правових норм, є моральні підвалини стосовно того, що слід вважати гарною поведінкою. Інший підхід полягає у тому, що саме викриття та покарання змушують більшість людей підкорятися закону [3, с. 528].

Дослідники, які є прихильниками першого підходу, вважають, що правова поведінка людина є результатом інтерналізації норм та правових заборон. Якщо людина керується моральними зобов'язаннями дотримання норм, то це свідчить про наявність у неї певної поступливої поведінки свідомого рівня [4, с. 9].

Дж. Мід, Е. Еріксон, М. Кон та ін. стверджують, що в повсякденному житті на поведінку людини впливають різноманітні очікування [5, с. 63]. Дослідники, які вивчають протиправну та правомірну поведінку, особливу увагу приділяють ціннісно-смісловій сфері особистості. Так, Н. Шварц стверджує, що саме цінності та моральні аргументи мають суттєвий вплив на прийняття суб'єктивного рішення щодо скоєння або не скоєння правопорушення. Особиста мораль та сприйняття права сильніше впливають на дотримання законів, ніж інші чинники [6, с. 56].

Є науковці, які вважають, що правомірна поведінка є похідною зовнішнього контролю з боку суспільства. Так, А. Бандура та його послідовники вважають, що стримання, яке відбувається за умов покарання, має вплив на людину тоді, коли у неї є

упевненість у тому, що у суспільстві діє ефективна система кримінального правосуддя [7, с. 134].

Дж. Керрол вважає, що одним із найсильніших мотивів сучасності, який спонукає людину на скоєння злочину, є гроші. Цей мотив з однаковою силою діє як на правопорушників, так і законослухняних громадян і є удвічі сильнішим ніж покарання. Тому дослідник робить висновок про те, що для більшості людей саме розмір грошової вигоди у співвідношенні з покаранням є значимим чинником у прийнятті рішення щодо порушення закону [3, с. 135].

Відповідно до концепції взаємного детермінізму А. Бандури поведінка людини, середовище та інші люди (їхні переконання) взаємодіють між собою, ця тристороння взаємодія зумовлює функціонування людської психіки. Вчений стверджує: «Якщо б дії визначались виключно зовнішніми винагородами та покаранням, люди поводити б себе подібно флюгерам, постійно змінювали б спрямованість, щоб пристосуватися до щохвилинних впливів різних чинників, з якими вони зіштовхуються. Вони діяли б розбещено з безпринциповими індивідами та благодібно з гарними, ліберально з ліберальними та догматично з авторитарними» [8, с. 327]. А. Бандура вважає, що людська поведінка, як правило, є саморегулюючою. Серед того, чому люди навчаються, важливе місце посідають стандарти поведінки. Ці стандарти, коли вони були набуті, стають базою для самооцінки. Якщо дії людини в конкретній ситуації відповідають або переважають задані стандарти, це оцінюється позитивно; коли вони не дотягують до запропонованих стандартів, то отримують негативну оцінку [4, с. 15].

Стосовно стандартів, які пропонуються людині, А. Бандура висловлює думку про те, що вони можуть братись як із безпосереднього досвіду отримання підкріплення шляхом високої оцінки поведінки, яка була ефективною та мала позитивну реакцію з боку авторитарних особистостей, так і з спостереження патернів поведінки, за які отримували винагороду інші. При цьому вчений вважає, що внутрішнє підкріплення, яке забезпечене самооцінкою, впливає більше, ніж підкріплення зовні. Він робить такий висновок: «Поведінка, яка отримує внутрішнє схвалення, зберігається більш ефективно, на відміну від тієї, що отримує зовнішнє підкріплення» [8, с. 327].

Згідно з соціоаналітичною теорією поведінки особистості Дж. Хогана та Л. Джонса є важливими такі структури особистості: Я-концепція або ідентичність; самопрезентація або тактика розіграшу ролі з метою втілення Я-образу; референтна група індивіда, яка є інтерналізованим уявленням про очікування значимих інших; міжособистісні навички сензитивності та компетентності, які значно впливають на спрямованість поведінки особистості. Законослухняні громадяни мають суттєві відмінності від злочинців за всіма цими критеріями. У тих, хто з дитинства був некомпетентним у міжособистісних відносинах та вороже ставився до влади дорослих, буде розвиватись некооперативний та бунтарський міжособистісний стиль. У поєднанні з поганим навчанням у школі та наяв-

ністю можливостей (ситуацій) це призведе до прийняття девіантної ролі [7, с. 137].

Інший дослідник Р. Емлер розглядає просоціальну поведінку як певну соціальну ідентичність, яка вибирається молодими людьми, тому що вона має сенс. Якщо є сенс у делінквентній поведінці, то це є проявом непатологічної та раціональної соціальної ідентичності. Делінквентність концептуалізується як загальна поведінкова характеристика, властива багатьом молодим людям [7, с. 138].

Низка зарубіжних науковців стверджують, що просоціальна поведінка людей має визначними своїми критеріями три основні норми – соціальну відповідальність, взаємність та соціальну справедливість. Так, на думку американського вченого Д. Кемпбелла, норма соціальної відповідальності зобов'язує людей надавати допомогу іншим людям, які від них залежать. Дослідник стверджує, що релігійні та моральні кодекси багатьох суспільств зобов'язують людину надавати допомогу оточуючим. Такі зобов'язання знаходять своє втілення у конкретних законодавчих нормах. Наприклад, «кожна людина, яка стала свідком надзвичайної події, та така, яка розуміє, що іншій людині завдається або може бути завдана серйозна фізична шкода, зобов'язана тією мірою, якою вона може, не піддаючи себе та інших людей невинуватому ризику, надати цій людині необхідну допомогу» [9, с. 157].

Інша норма – норма соціальної взаємності – свідчить про те, що люди зобов'язані допомагати тим, хто їм допомагає. Як свідчать дослідження, люди з великою вірогідністю допомагають саме тим, від кого вони раніше отримували допомогу.

Норма соціальної справедливості втілена в правило чесного та справедливого розподілу наявних ресурсів. Це правило можна розглядати як рівність усіх перед законом та однакова відповідальність перед ним. При цьому справедливість суб'єктивно розуміється як оцінка співвідношення внесків, які зробила особистість в ту чи іншу справу, і певний результат, отриманий від цієї справи [4, с. 21].

Дослідження у цьому напрямі дали суттєвий матеріал для констатації того, що людина, яка відчуває несправедливість, прагне її поновити, що зрештою призводить до конфлікту. Тому з метою поновлення її прав у суспільстві мають існувати важелі, які спроможні запобігати таким проявам.

Інтеріоризація соціальних норм та відповідного соціального контролю є одним із принципових механізмів, який забезпечує психологічне входження індивіда в соціум [10, с. 228–230]. У первинному своєму вигляді соціальні норми були вираженням певних табу як заборон на певні дії, а це продукувало і певні уявлення індивіда про них. Наявність заборон спонукала індивіда на відповідні дії, оскільки, як зазначав З. Фрейд, стародавні заборони насильно нав'язувалися поколінню примітивних людей попереднім. При цьому вплив одного покоління на інше мав психічну основу, що провокувало відповідні заборонені дії на табу, оскільки до них у несвідомому людини є схильність. Сильне бажання

порушити табу залишається у несвідомому людині і тепер, тому люди мають амбівалентну спрямованість до того, що цьому табу підлягає [11, с. 226–229].

Сприйняття реальних соціально-правових відносин, які існують у суспільстві, має різні рівні когнітивної складності. Так, існує формальний вимір, коли система певних законів, юридично встановлених відносин регламентує взаємодію індивідів та соціальних інститутів у межах певного соціуму. У вимірі реального функціонування кодифікованих соціально-правових норм одні норми спрацьовують, інші мають певні «збої» у функціонуванні, а решта «не спрацьовує» зовсім, оскільки їх можна повністю обійти. За таких умов особистість адекватно співіснує у правовому полі соціуму, коли може правильно зорієнтуватись у ситуації, відрізнити ті норми, що «працюють», від норм «зі збоями» та тими, що «не працюють», зрозуміти, коли правопорушення потягне за собою неминуче покарання, а коли його омине така доля. Вимір абсолютно неясних правил, за умов яких і функціонують соціально-правові норми, складається з того, що свого часу Ш. Монтеск'є назвав «духом законів» [12, с. 38]. Особистість, яка спроможна сприймати цей «дух», має змогу просоціально, нормативно функціонувати у правовому полі соціуму.

Ще один погляд, який, без сумніву, заслуговує на увагу, це підхід Г. Айзенка до проблеми злочинної поведінки особистості [13, с. 328]. Відомий психолог зазначає, що моральна поведінка не є наслідком раціональних рішень та мало керується розсудом. Будь-хто з тих, хто будує своє життя виключно на раціональній основі, може вибрати життя злочинця, оскільки воно швидше наблизить його до матеріального благополуччя, ніж життя праведника. На підставі цього Г. Айзенк задається питанням: «Чому порівняно мало людей скоюють злочини, коли винагорода очевидна та неминуча, а вірогідність покарання буває дуже невелика?» [13, с. 435]. Відповідь учений пропонує шукати у площині поняття «сумління», яке треба сприймати не як релігійний механізм, вбудований у людину Богом, а радше як умовний рефлекс, сформований шляхом тривалого вироблення та закріплення. Відповідно до теорії І. Павлова, умовний стимул після кількох підкріплень зобов'язаний почати зв'язуватись із безумовною реакцією. Так, якщо дитина погано себе поводить, то її карають батьки, або ті, хто перебуває поруч. Таке покарання є болючим та неприємним. Саме у цьому спостерігається зв'язок між умовним стимулом та безумовною реакцією. Звідси припустимо, що через деякий час така девіантна поведінка буде асоціюватись у свідомості дитини із занепокоєнням, викликаним покаранням. Це занепокоєння, яке виникає у зв'язку з наміром скоїти яку-небудь антисоціальну дію, Г. Айзенк і називає «сумлінням», що ефективно утримує більшість людей від скоєння злочинних дій, навіть тоді, коли вони матимуть велику винагороду, а вірогідність покарання буде дуже малою.

Відповідно до теорії рис Г. Айзенка в інтровертів умовні рефлекси формуються швидше, ніж в екстра-

вертів. Тому люди, яких відрізняють товариськість, імпульсивність, легковажність та нестриманість у своїй поведінці, складніше піддаються моральному вихованню [4, с. 26].

Г. Айзенк посилається на досвід із моральним рефлексом – реакція повік на струмінь повітря, який спрямовується на рогівку. Випробовуваним одягали захисні окуляри, в яких був зроблений отвір, поєднаний із зовнішнім джерелом повітря. Через нього на рогівку спрямовувався струмінь повітря. Умовним стимулом був тон, який змінювався у навушниках, а експеримент полягав у вимірюванні кліпання у відповідь на тон. Через кілька спроб випробувані поступово почали реагувати опусканням віка. Було констатовано, що інтроверти помітно швидше навчаються кліпати, ніж екстраверти. Іншими словами, у перших помітно швидше формувался умовний рефлекс. На підставі цього робиться висновок про те, що екстраверти важче піддаються навчанню і в інших відносинах, а тому за інших подібних обставин, вони більшою мірою схильні до антисоціальної поведінки [13, с. 443–444].

Рисою особистості, яка характерна для людей, схильних до антисоціальної поведінки, Г. Айзенк вважає сильну емоційність, або надчутливість лімбічної системи, яка контролює вираження емоцій. При цьому вчений зазначає, що такі особливості не є культурно залежними, вони універсальні та поширені повсюдно [13, с. 444].

Інший відомий зарубіжний дослідник Л. Берковіц, який займався вивченням агресії, стверджує, що просоціальна чи антисоціальна поведінка значно залежить від постійних та сильних несприятливих зовнішніх впливів [14, с. 192]. Він вважає, що патерни схильного до насилля індивіда не завжди фіксуються на початку життя. Багато хто може під час дорослішання змінювати форми своєї поведінки. Вчений посилається на дитячого психолога С. Скар, яка зробила висновок про те, що «людський організм дивовижно еластичний щодо шкідливих впливів. Тільки найбільш глибокі та постійно діючі негативні переживання чинять стійкий негативний вплив на розвиток» [14, с. 199].

Л. Берковіц робить висновок про те, що на просоціальні, нормативні та антисоціальні, анормативні диспозиції індивіда впливають родина, винагорода, покарання та ціла низка непрямих впливів, зокрема конфлікти між батьками, поведінка однолітків, підкорення авторитету тощо [14, с. 200–234].

Фактором, який може сприяти як просоціальній, так і антисоціальній поведінці індивіда, за Л. Берковіцем, є чинник ризику. Це може бути так звана материнська депривація, коли мати впливає на свою дитину незрозуміло та непослідовно, або просте відторгнення дитини. Дж. Макорд констатувала, що половина з тих, хто у дитинстві був відторгненим нелюблячими батьками, дорослішаючи, були засуджені за тяжкі злочини, іноді і тоді, коли їх не піддавали фізичному покаранню. Як паління є фактором ризику у розвитку раку легенів та хвороб серця, так і жорстоке поводження батьків із дітьми може

бути чинником, який підвищує вірогідність формування антисоціальних схильностей [14, с. 203]. Проте Л. Берковиц зазначає, що батьківська байдужість не завжди зумовлює розвиток антисоціальних тенденцій. Якщо байдужі, але послідовні матері чітко визначають свої вимоги до синів, а вони добре засвоюють ці вимоги та норми поведінки, то остання може мати і просоціальну спрямованість. Необхідно, щоб батьківська байдужість поєднувалась з іншими чинниками негативного впливу. Серед них учений

називає жорстоке поводження та непослідовність у застосуванні виховних заходів.

Висновки. Підсумовуючи, вважаємо, що правомірна поведінка людини залежить як від моральних підвалин, що існують у суспільстві, так і від можливостей суспільної системи викривати та карати злочинців, що змушує більшість людей підкорятися закону. Правомірна поведінка людини залежить від постійних і сильнодіючих зовнішніх впливів. Ці впливи можуть бути прямої або непрямої дії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Berdgers E. Factors, legal rehabilitation of man / E. Berdgers // *Urban sociology*. – Chicago, 1967. – P. 10.
2. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко. – М. : Наука, 1977. – С. 57–79.
3. Аронсон Э. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме / Э. Аронсон, Т. Уилсон, Р. Эйкерт. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2002. – 560 с.
4. Коломійцев О.А. Соціально-психологічні чинники формування правової поведінки молоді : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / О.А. Коломійцев ; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2006. – 166 с.
5. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 1996. – С. 54–87.
6. Schwarz N. The construction of social judgment / N. Schwarz. – Hillsdale, NJ : Erlbaum, 1982. – P. 147.
7. Блэкборн Р. Психология криминального поведения / Р. Блэкборн. – СПб. : Питер, 2004. – 496 с.
8. Хегенхан Б. Теории научения / Б. Хегенхан, М. Олсон. – СПб. : Питер, 2004. – 474 с.
9. Campbell D. Experimental and quasi-experimental designs for research / D. Campbell, C. Sternberg. – Chicago : Rand McNally, 1967. – P. 157.
10. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани. – М. : Прогресс, 1969. – 536 с.
11. Фрейд З. «Я» и «Оно» / З. Фрейд // *Труды разных лет*. – Кн. 1. – Тбилиси : Мерани, 1991. – С. 193–392.
12. Монтескье Ш.Л. О духе законов / Ш.Л. Монтескье // *Избранные произведения*. – М. : Мысль, 1955. – С. 208–735.
13. Айзенк Г. Исследование человеческой психики / Г. Айзенк, М. Айзенк. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 480 с.
14. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2001. – 512 с.